

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان و ادبیات

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

نقد و بررسی

رمان‌های بلقیس سلیمانی (براساس نظریات گلدمن و لوکاچ)

استاد راهنما:

دکتر ابوالقاسم رادفر

استاد مشاور:

دکتر مریم عاملی رضایی

پژوهشگر:

حانیه برهمند

شهریور ماه ۱۳۹۵

سپاس

سپاس و ستایش مر خدای را جلّ جلاله که آثار قدرت او بر چهرهٔ روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، درافشان. آفریدگاری که خویشتن را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بندهٔ ضعیف، خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید. این تلاش ناچیز را نمی‌توان به اتمام رساند مگر این‌که به نام بزرگانی مزین گردد. در ابتدا بر خود فرض می‌دانم از استاد فرزانه، جناب دکتر ابوالقاسم رادفر تشکر کنم که در شکل‌گیری درک و دانش ادبی من و تکوین پروژهٔ حاضر سهمی عظیم داشته‌اند. دیگر، از استاد بزرگوار دکتر مریم عاملی رضایی که قبول زحمت نموده و مشاورهٔ این اثر را بر عهده گرفتند و با اندیشهٔ پویای خود مطالب را درخور فهم و حوصله مخاطب می‌کردند، متشکرم. همچنین از پدر، مادر و همسر عزیزم که در طول زندگی مشوقان اصلی‌ام بوده‌اند؛ و تمام کسانی که به گوشه‌ای از این مهم پرداختند اما مجال ذکر نام آنان نیست، بی‌نهایت سپاس گزارم.

خجل از ننگ بضاعت که سزاوار تو نیست...

تقدیم

به استوارترین تکیه گاهم، دستان پر مهر پدرم که به من راه را نشان داد

به مادرم، نشانه لطف الهی در زندگی ام که چگونه رفیق را به من آموخت

به همسرم، پناه محبتی و امید بودم که بدون وجود او طی این مسیر رفیایی میش نبود

به خواهر و برادرانم که همراهان همیشگی لحظه های زندگی ام بوده اند

و

به همه ی آنانی که الفبای زندگی را به من آموختند

چکیده:

احساس نیاز به بازگو کردن واقعیت‌ها و حقایق تلخی که در جامعه می‌گذرد، نویسندگان را وامی‌دارد تا درصدد خلق آثاری برآیند که بافت و درون‌مایه آن را منشأهای اجتماعی تشکیل داده باشد. تحقیق درباره فرهنگ و ساختار هر جامعه در دوره‌های خاصی از تاریخ می‌تواند منجر به شناخت رفتاری شود که از آن فرهنگ و ساختار اجتماعی ناشی می‌شود. یکی از انواع نقد محتوایی، نقد از دیدگاه جامعه‌شناختی است که به بررسی محتوایی اثر ادبی و رابطه آن با جامعه و تأثیرپذیری نویسنده از محیط اجتماعی می‌پردازد؛ که علاوه بر نشان دادن واقعیت‌های منعکس شده در اثر ادبی، جهان‌بینی، فکر و اندیشه حاکم بر اثر را نیز به نمایش می‌گذارد. بلقیس سلیمانی نویسنده واقع‌گرای ایرانی سعی دارد تا از خلال نگاه شخصیت‌های اصلی داستان در *رمان‌های بازی آخر بانو، خاله‌بازی، به هادس خوش‌آمدید، سگ سالی و روز خرگوش* - که اغلب زن‌ها هستند - در بستری سیاسی-اجتماعی، به طرح مسائل و مشکلاتی چون جنگ، آشفتگی‌های داخلی، پدیده چندهمسری، شکاف طبقاتی، تجاوز به عنف، مرگ‌اندیشی و شیء‌وارگی در جامعه ایرانی بپردازد و نوع برخورد اشخاص با این مسائل و مشکلات و اندیشیدن تدبیرهایی برای حل مشکلاتشان را در قالب یک اثر داستانی به تصویر بکشد. سلیمانی، همچنین در این مجموعه رمان‌ها، انسان سرگردان بین سنت و تجدد را در موقعیت‌های مختلف و خطیر مانند انسان در موقعیت انتخاب، انسان در موقعیت مرگ یا در موقعیت قتل قرار داده و عکس‌العمل او را بررسی می‌کند. وجه اشتراک همه رمان‌های بررسی شده، وجود شخصیت‌های در تقابل با جامعه خود است که سرانجام این تقابل، جدایی از جامعه، همسو شدن با جریان تباهی، فراموش شدن از سوی اجتماع و درنهایت حذف شخصیت از جامعه (با مرگ واقعی و یا با مرگ نمادین؛ پذیرش شکست و انزوای قهرمان) نمایش داده می‌شود؛ از این رو، آنچه در این رمان‌ها بیان می‌شود، بازتابی از واقعیات اجتماعی و آگاهی‌های جمعی و طبقاتی است. مطالعه هر یک از این رمان‌ها نشان می‌دهد که نویسنده، درونمایه آثار خویش را از بطن اجتماع، تحولات اجتماعی و تجربیات زندگی خویش گرفته و با بیان تأثیر ساختارها بر شکل‌گیری جهان‌بینی طبقات اجتماعی، اذعان می‌دارد ساخت‌های جامعه و اثر، همواره در پیوند با یکدیگر شکل گرفته‌اند. روش کار در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها:

نقد جامعه‌شناختی، بلقیس سلیمانی، رمان *بازی آخر بانو، خاله‌بازی، به هادس خوش‌آمدید، سگ سالی، روز خرگوش*.

فهرست مطالب

۱ فصل اول: کلیات.....	۱
۱.۱ تعریف مسئله.....	۲
۲.۱ پیشینه پژوهش.....	۳
۳.۱ اهداف پژوهش.....	۷
۴.۱ سؤال‌های پژوهش.....	۸
۱.۴.۱ فرضیه‌های پژوهش.....	۸
۵.۱ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش.....	۸
۱.۵.۱ روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش.....	۹
۱.۵.۲ فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۹
۱۰ فصل دوم: تاریخچه رمان در اروپا و ایران.....	۱۰
۱.۲ گذری کوتاه بر داستان‌نویسی غرب.....	۱۱
۲.۲ پیدایش رمان در ایران.....	۱۴
۱.۲.۲ علل پیدایش رمان‌های اولیه.....	۱۴
۲.۲.۲ رمانواره‌ها و رمان‌ها در اعصار مختلف ایران.....	۱۸
۳.۲ رابطه واقع‌گرایی و جامعه.....	۲۰
۲۱ فصل سوم: جامعه‌شناسی نوع ادبی.....	۲۱
۱.۳ رابطه هنر و جامعه.....	۲۲
۲.۳ رابطه ادبیات و جامعه.....	۲۲
۳.۳ جامعه‌شناسی ادبیات.....	۲۴
۱.۳.۳ جامعه‌شناسی تولید اثر ادبی.....	۲۷
۲.۳.۳ جامعه‌شناسی محتوا یا جامعه‌شناسی آفرینش ادبی.....	۲۷
۳۵ فصل چهارم: زندگانی، آثار، سبک، اندیشه و جهان‌بینی.....	۳۵
۴۳ فصل پنجم: بررسی و تحلیل آثار داستانی بلقیس سلیمانی.....	۴۳
۱.۵ معرفی اجمالی سازمان مجاهدین خلق.....	۴۴
۲.۵ بازی آخر بانو.....	۴۵
۱.۲.۵ خلاصه.....	۴۵
۲.۲.۵ معرفی شخصیت‌های پروبلماتیک.....	۴۷

۳.۲.۵	مرگ و مرگان‌دیشی سرانجام اشخاص پروبلماتیک.....	۵۱
۵.۲.۴	نگاهی گذرا به مسئله انتخاب نام شخصیت اصلی در رمان.....	۵۲
۵.۲.۵	معرفی ایدئولوژی‌های موجود در جامعه.....	۵۲
۶.۲.۵	معرفی طبقات منعکس‌شده در رمان.....	۵۵
۷.۲.۵	شی‌وارگی در رمان.....	۵۷
۸.۲.۵	تأثیر سیاست بر زندگی شخصیت‌ها.....	۵۸
۹.۲.۵	فقر فرهنگی یک پدیده اجتماعی.....	۶۱
۳.۵	خاله‌بازی.....	۶۲
۱.۳.۵	خلاصه.....	۶۲
۲.۳.۵	نگاهی گذرا به موضوع رمان.....	۶۲
۳.۳.۵	معرفی شخصیت‌های پروبلماتیک رمان.....	۶۳
۴.۳.۵	نام و هویت.....	۷۰
۵.۳.۵	فقر یک پدیده اجتماعی.....	۷۱
۶.۳.۵	زنان قربانی نگاه جنسیتی مردان.....	۷۲
۷.۳.۵	روابط خانوادگی در رمان.....	۷۴
۸.۳.۵	فضای سیاسی مطرح‌شده در رمان.....	۷۴
۹.۳.۵	طبقات اجتماعی و بیشینه آگاهی ممکن.....	۷۵
۴.۵	به هادس خوش آمدید.....	۷۹
۱.۴.۵	خلاصه.....	۷۹
۲.۴.۵	معرفی شخصیت پروبلماتیک.....	۸۰
۳.۴.۵	معرفی دیگر شخصیت‌ها.....	۸۵
۴.۴.۵	تصویر جامعه دهه شصت.....	۸۷
۵.۴.۵	طبقه حاکم و طبقه پرولتاریا.....	۸۹
۶.۴.۵	تأثیر سیاست بر زندگی شخصیت‌ها.....	۹۲
۷.۴.۵	دین و مدرنیته.....	۹۴
۸.۴.۵	روابط و مناسبات خانوادگی.....	۹۵
۹.۴.۵	آداب و رسوم منعکس‌شده در رمان.....	۹۶
۵.۵	سگ سالی.....	۹۸
۱.۵.۵	خلاصه.....	۹۸
۲.۵.۵	سگ سالی یا سال‌های سگی.....	۹۸
۳.۵.۵	معرفی شخصیت پروبلماتیک.....	۹۹
۴.۵.۵	جبر اجتماعی در رمان.....	۱۰۵

۱۰۶.....	تقابل‌های دوگانه، کشف اندیشه‌های پنهان در متن.....	۵.۵.۵
۱۰۹.....	طبقات اجتماعی.....	۶.۵.۵
۱۱۴.....	تصویر جامعه در دههٔ شصت.....	۷.۵.۵
۱۱۶.....	شی‌ءوارگی در رمان.....	۸.۵.۵
۱۱۶.....	آیین و آداب و رسوم مطرح‌شده در رمان.....	۹.۵.۵
۱۱۸.....	روز خرگوش.....	۶.۵
۱۱۸.....	خلاصه.....	۱.۶.۵
۱۱۹.....	جزء نمادی از کل.....	۲.۶.۵
۱۲۰.....	معرفی شخصیت‌ها در طبقهٔ اجتماعی.....	۳.۶.۵
۱۲۳.....	سرگردانی شخصیت.....	۴.۶.۵
۱۲۴.....	شی‌ءوارگی در رمان.....	۵.۶.۵
۱۲۶.....	کارکرد دین در رمان.....	۶.۶.۵
۱۲۶.....	مرگ‌اندیشی در رمان.....	۷.۶.۵
۱۲۷.....	ردپای کم‌رنگ سیاست در رمان.....	۸.۶.۵
۱۲۸.....	نتیجه‌گیری.....	۷.۵
۱۳۱.....	۶ منابع و مآخذ.....	

۱ فصل اول: کلیات

۱.۱ تعریف مسئله

رمان، روایتی منثور و مطول است که بر اساس تقلیدی نزدیک به واقعیت از رویدادها، انسان‌ها، حالت‌ها و عادت‌های او در قالب مجموعه‌ای از روابط علت و معلولی نوشته می‌شود که به نحوی پایه‌ها و اساس جامعه را در یک بازه زمانی مشخص به تصویر می‌کشد. احساس نیاز به بازگو کردن واقعیت‌ها و حقایق تلخی که در جامعه می‌گذرد نویسندگان را وامی‌دارد تا آثاری خلق کنند که بافت و درون‌مایه آن را منشأهای اجتماعی تشکیل داده باشد. تحقیق درباره فرهنگ و ساختار هر جامعه در دوره‌های خاصی از تاریخ می‌تواند منجر به شناخت رفتاری شود که از آن فرهنگ و ساختار اجتماعی ناشی می‌شود. آثار ادبی نمونه‌ای از نمونه‌های همین طرز رفتار است که با برقراری ارتباط میان تاریخ و ادبیات سطوح و ابعاد مختلف جامعه را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. یکی از انواع نقد محتوایی نقد از دیدگاه جامعه‌شناختی است که به بررسی محتوایی اثر ادبی و رابطه آن با جامعه و تأثیرپذیری نویسنده از محیط اجتماعی می‌پردازد که علاوه بر نشان دادن واقعیت‌های منعکس‌شده در اثر ادبی، جهان‌بینی و فکر و اندیشه حاکم بر اثر را نیز به نمایش می‌گذارد. «آنچه امروزه تحت عنوان جامعه‌شناسی در ادبیات یا جامعه‌شناسی ادبی شناخته می‌شود، علمی است که جورج لوکاک (۱۸۸۵-۱۹۷۱)، فیلسوف و منتقد مجارستانی در اوایل قرن بیستم آن را بنیان گذاشت و پس از او لوسین گلدمن (۱۹۱۳-۱۹۷۰) دانشمند رومانیایی ساکن فرانسه آن را بسط و گسترش داد.» (عسگری حسنگلو، ۱۳۸۷: ۷۰)

تعریفی که جورج لوکاک از رمان ارائه می‌دهد ناظر به محتوای آن است. وی معتقد است، رمان، فرم ادبی ویژه جامعه بورژوازی است و قهرمانان اصلی آن نه اسطوره سازان و پهلوانان، بلکه مردم عادی از آحاد جامعه و زمانه خویش هستند که ما همواره آنان را مشاهده می‌کنیم. نظریه‌های جورج لوکاک به‌طور خلاصه به شرح زیر است:

۱. وی به برتری فرهنگ بر اقتصاد اذعان داشته و معتقد است که اگر فرهنگ هر دوره زمانی را به‌درستی درک نماییم توانایی فهم سرچشمه تکاملی همان دوره را خواهیم داشت.

۲. لوکاک معتقد است سرمایه‌داری، فراورده‌های فرهنگی را به‌صورت کالا درآورده است و کالا شدن این محصولات موجب ایستایی فرهنگ شده است.

۳. لوکاک روابط متقابل بین انسان‌ها را در جامعه سرمایه‌داری، کالایی‌شده می‌بیند و بر آن است که روابط و فعالیت‌های اجتماعی و بهای انسان بیش‌ازپیش با مقیاس ارزش مبادلاتی پول تعیین و تعریف شده که نتیجه این امر بیگانگی و شیء‌شدگی است، روندی که به کالایی‌شدن شهرت دارد. این امر به فهم کاذب از جهان اجتماعی منتهی شده و مردم دیگر قادر نخواهند بود از کلیت نظام سرمایه‌داری و اثراتش چیزی دریابند. پس ادراک آن‌ها از زندگی، ناقص و پراکنده خواهد شد.

از نظر لوسین گلدمن قهرمان رمان شخصیت مسئله‌داری است که در جست‌وجوی بیهوده و تباه ارزش‌های اصیل و راستین، در نهایت شکست را می‌پذیرد. از نظر وی نویسنده، ساختار اثر را از آگاهی طبقه اجتماعی مورد علاقه‌اش می‌گیرد و این آگاهی می‌تواند با منافع یک طبقه سازگار باشد و مرتباً دست‌خوش تغییر نشود؛ زیرا با سرنوشت و سرشت طبقه اجتماعی گره‌خورده است. گلدمن معتقد است ساختار ذهنی اثر در واقع پاسخ معنادار نویسنده به مسائل گروه اجتماعی است و نویسنده، میانجی سازنده‌ای است که در جست‌وجوی تعادل، دست به خلق اثر ادبی می‌زند. فرضیات لوسین گلدمن با دیگر جامعه‌شناسی‌ها تفاوت‌های عمده دارد که برخی از آن‌ها به شرح زیر است:

۱. آگاهی جمعی واقعی در اثر ادبی بازتاب نمی‌یابد.
۲. نویسنده به‌جای محتوای آگاهی جمعی ساختارهای ذهنی گروه را در اثر ادبی منعکس می‌کند.
۳. ساختارهای ذهنی، آفریده‌هایی جمعی‌اند نه فردی.
۴. آگاهی جمعی به‌طور ضمنی در مجموعه رفتارهای افراد شرکت‌کننده در زندگی اجتماعی پرورده می‌شود.

بلقیس سلیمانی متولد ۱۳۴۲ در کرمان، نویسنده، منتقد و تهیه‌کننده معاصر ایرانی است که آثاری از وی تاکنون بیش از چند بار تجدید چاپ شده است و با دریافت جایزه ادبی مهرگان و جایزه ادبی اصفهان، چاپ چندین مقاله و ترجمه برخی داستان‌هایش به زبان‌های دیگر جایگاهی درخور در دنیای داستان‌نویسی معاصر کسب کرده است.

در این پژوهش به بررسی جامعه‌شناختی رمان‌های بلقیس سلیمانی، *بازی آخر بانو* ۱۳۸۴، *خاله بازی* ۱۳۸۷، *به هادس خوش‌آمدید* ۱۳۸۸، *روز خرگوش* ۱۳۹۰، *سگ سالی* ۱۳۹۲، پرداخته می‌شود که دربرگیرنده سرگذشت مردم متوسط جامعه ماست. سلیمانی در این مجموعه رمان‌ها، انسان را در موقعیت‌های مختلف و خطیر مانند انسان در موقعیت انتخاب، انسان در موقعیت مرگ یا در موقعیت قتل قرار داده و عکس‌العمل او را بررسی می‌کند. همچنین مسائل اجتماعی و خانوادگی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی مردم در زمان انقلاب، جنگ و بعد از جنگ را بررسی خواهد کرد. این رمان‌ها آینه تمام‌نمای جامعه در دوره‌هایی خاص است و مشکلاتی چون تأمین معاش، آداب، عادات، عقاید، فقر فرهنگی، فقر اقتصادی، مهاجرت از روستا به شهر و ناگواری‌های جامعه و اجتماع چون تجاوز و خودکشی را بدون اغراق و تصنع نشان می‌دهد.

۲.۱ پیشینه پژوهش

طبق گواهی مرکز پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)، هرچند تاکنون پژوهش جداگانه و مستقلی درباره نقد جامعه‌شناختی آثار بلقیس سلیمانی بر اساس نظریات جامعه‌شناسانی

چون جورج لوکاچ و لوسین گلدمن صورت نگرفته است اما در حوزه ادبیات داستانی در مورد آثار داستانی بلقیس سلیمانی، طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌هایی نوشته شده است که شاید بتوان در لابه‌لای آن‌ها تا حدودی مطالبی پراکنده در مورد اجتماعیات و نقد جامعه‌شناختی رمان‌های وی مشاهده کرد که به شرح ذیل است:

الف) طرح پژوهشی:

۱. زنگی‌آبادی، رضا، شناخت نامه تحلیلی داستان نویسان کرمان در پنج دهه اخیر داستان‌نویسی معاصر کرمان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان کرمان، ۱۳۹۲

ادبیات در شکل امروزی آن در قالب رمان و داستان کوتاه اگرچه تاریخی نزدیک به صدسال دارد اما پایه در ادبیات کهن ما دارد و در این صدساله تأثیرات زیادی بر جامعه و نگرش افراد آن جامعه گذاشته است و در قالب داستان و رمان تصویری از تلاش مردم این سرزمین و پویایی فرهنگ آن ارائه داده است. ضروری است منتقدان و پژوهشگران با جزییات بیشتر و طبقه‌بندی مناسب از جمله بررسی ادبیات در مناطق مختلف به تأثیر فرهنگ و بده بستان داستان‌های محلی در بعد جغرافیایی کشوری پرداخته شود. از این منظر این پژوهش سعی دارد به این پرسش پاسخ دهد که داستان‌نویسان کرمان تا چه اندازه در تحولات ادبی و داستانی در سطح کشور تأثیرگذار بوده‌اند و آیا چیزی به‌عنوان داستان‌نویسی بومی منطقه کویر همانند جنوب و شمال کشور وجود دارد. سرآغاز این پژوهش عصر مشروطه و تحولاتی است که منجر به ارائه شکل‌های جدید ادبی همچون داستان کوتاه و رمان در ایران می‌شود. گرچه اشاره‌هایی به ادبیات کلاسیک فارسی هم می‌شود. در این مقطع تاریخی رمان‌هایی نوشته شده است که صنعتی‌زاده کرمانی از پیشگامان این عرصه است که به نقش او و کتاب‌هایش پرداخته شده است و همچنین نقش میرزا آقاخان کرمانی در تحولات ادبی مورد بررسی قرار گرفته است. پس از آن، دهه به دهه به شکل‌گیری این انواع ادبی جدید و جایگاه نویسندگان کرمانی و تأثیر آن‌ها پرداخته شده است و چرایی غیبت آن‌ها در برخی دهه‌ها و به شکل خاص دهه چهل از این نظر بررسی شده است. برآمدن نویسندگانی همچون هوشنگ مرادی کرمانی در دهه پنجاه و موفقیت‌های او فصل دیگری از این پژوهش است. در فصل‌های بعدی به نویسندگان مطرحی چون محمدعلی آزادی‌خواه و محمد شریفی نعمت‌آباد و هوشنگ عاشورازاده در دهه شصت پرداخته شده است. رضا زنگی‌آبادی و بلقیس سلیمانی نویسندگان مطرح دهه هفتاد و هشتاد هستند که فصل دیگری از این پژوهش را به خود اختصاص داده‌اند. بررسی آثار نویسندگانی چون محمدعلی مسعودی، علی‌اکبر کرمانی‌نژاد، محمدعلی علومی (نویسنده پرکار اواخر دهه هشتاد و اوایل دهه نود) منصور علمیرادی و... از فصل‌های دیگر این پژوهش است.

ب) پایان‌نامه‌ها:

۱. کریمی، سوما، بررسی شیوه‌های روایت‌پردازی در آثار بلقیس سلیمانی، دانشگاه ارومیه، ۱۳۹۱

در این پایان‌نامه به همراه تاریخچه کوتاهی که از روایت‌شناسی ارائه شده است، نظریات برخی از نظریه‌پردازان مهم در این حوزه مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته و در گام بعدی تجزیه و تحلیل مهم‌ترین عناصر روایی از قبیل شیوه‌های روایت، الگوهای روایی، زاویه دید، شخصیت‌پردازی، پیرنگ و... مدنظر قرار داده شده است.

۲. شیخ‌حسینی، عبدالله، نقد و تحلیل روایت‌شناسانهٔ رمان *به هادس خوش‌آمدید* از بلقیس سلیمانی و رمان *سفر به گرای ۲۷۰ درجه* احمد دهقان بر مبنای نظریهٔ ژرار ژنت، دانشگاه ولی‌عصر رفسنجان، ۱۳۹۳

در میان عناصر روایت، پیرنگ و پیوند آن با زمان، نقشی محوری دارد؛ زیرا نه تنها کنش شخصیت‌ها و زاویه دید راوی- از دیگر اجزای مهم روایت- در زنجیرهٔ پی‌رفت‌های آن ظهور و بروز می‌یابند، کیفیت پیوستگاری آن دو در بازنمایی سبک شخصی و فن‌های داستانی اهمیتی ویژه دارد. این پژوهش ناظر بر این اهمیت کوشیده است، تفاوت‌های دو رمان مرتبط با جنگ تحمیلی یکی به *هادس خوش‌آمدید* از بلقیس سلیمانی و دیگری *سفر به گرای ۲۷۰ درجه* از احمد دهقان را از منظر پیرنگ، بخصوص نقش زمان در روایت‌پردازی زنانه و مردانه از جنگ پردازد و برای تحقق این هدف، چارچوب نظری تحقیق خویش را بر یکی از مهم‌ترین نظریه‌های موجود در بررسی پیوند زمان با روایت؛ یعنی نظریهٔ زمانی ژرار ژنت استوار کرده است، از حاصل کار بست این نظریه برمی‌آید که زمان در رمان بلقیس سلیمانی بهتر توانسته با اجزای پیرنگ پیوند خود را حفظ کند.

۳. بزدوده، یحیی، در جستجوی هویت ازدست‌رفته: هویت و زنانگی در آثار بلقیس سلیمانی، دانشگاه ارومیه، ۱۳۹۱

در این پایان‌نامه با استفاده از تحلیل انتقادی گفتمان به مفاهیم هویت و زنانگی در تعامل گفتمان فمینیستی و گفتمان مردسالار پرداخته شده است. آثار بلقیس سلیمانی که مورد بررسی در این پژوهش بوده‌اند، با گرایشی ضمنی و البته نه کاملاً منطبق با فمینیسم اسلامی، هویت و زنانگی را در چارچوب ویژگی‌های فرهنگی، اعتقادی بازتعریف می‌کند. این بازتعریف بیشتر مبتنی بر تغییر رفتار اجتماعی است تا تغییر بنیادی در ساختار اجتماع برای رفع تبعیض جنسیتی.

۴. مقدسی، آلا، تحلیل شخصیت زن در آثار بلقیس سلیمانی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۱

شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر دارای اهمیت فراوانی است که نویسنده را دارای سبک می‌کند و بر جذابیت و ارزشمندی اثر او می‌افزاید. شخصیت‌پردازی براساس رویکردهای روان‌شناختی و جامعه‌شناختی باعث توجه خاص منتقدان به تحلیل شخصیت زن در آثار بلقیس سلیمانی شده است. در این تحقیق، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از شیوهٔ استقرایی و روش تحلیلی به ارزیابی موضوع پژوهش پرداخته شده است.

۵. کیا، آسیه، بررسی ساختاری رمان‌های بلقیس سلیمانی، دانشگاه الزهراء، ۱۳۹۰

یکی از شیوه‌های بررسی آثار ادبی، بررسی ساختاری است. در بررسی ساختاری هر اثری، تمامی عناصر موجود در متن تجزیه شده، ارتباط بین آن‌ها با کلیت اثر مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در پژوهش حاضر سه رمان از نویسندگان و منتقد معاصر، بلقیس سلیمانی، بر اساس مطالعه اسنادی بررسی می‌شود. سلیمانی که قبل از نوشتن رمان‌هایش بیشتر به عنوان منتقد شناخته می‌شد با خلق رمان‌های درخشانی توانست مخاطبان زیادی را جذب کند. در دو رمان *بازی آخر بانو* و *خاله بازی* نویسنده شیوه‌ای جالب برای روایت برگزیده است؛ او روایت را بین دو و گاهی هم چند راوی تقسیم می‌کند. وی با بهره بردن از عناصر موجود در اطرافش و توجه به مسائل زنان، موفق به خلق داستان‌هایی با مشخصه باورپذیری بالا شده است. سلیمانی در رمان *سومش*، به *هادس خوش‌آمدید*، از شیوه‌ی روایتی قبل فاصله گرفته و روایت را به راوی خارج از داستان واگذار می‌کند. شخصیت‌پردازی خوب، خلق گفت‌وگوهای درخشان و پیرنگ قوی از جنبه‌های مثبت این آثار است. به کار بردن شیوه‌ی تداعی معانی برای روایت گذشته شخصیت‌ها و رخدادها امکان بررسی رمان‌ها را بر اساس نظریه‌ی نظم ژرار ژنت -منتقد ساختارگرای فرانسوی- فراهم کرده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که زمان‌پریشی‌های موجود در رمان‌ها بیشتر از نوع گذشته‌نگر بیرونی است؛ به ویژه در رمان *به هادس خوش‌آمدید*، روایت پیوسته بین گذشته و حال در نوسان است و تعداد گذشته‌نگرها بیشتر از دو رمان قبلی است. زاویه‌ی روایت در دو رمان *خاله بازی* و *بازی آخر بانو* اول شخص -من روایتی- و در *به هادس خوش‌آمدید* زاویه‌ی دید سوم شخص به کاررفته است.

۶. بینش اساطیری در ادبیات داستانی زنان معاصر ایران، فرزانه مونسان، دانشگاه گیلان، ۱۳۹۲

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای تحولات فرهنگی بعد از مشروطه، آشنایی با اروپا و طرح مسائلی مانند برابری زن و مرد، عدالت، قانون‌مداری و... پدید آمدن فرم رمان و ظهور نویسندگان زن است. زنان به عنوان بخشی از جامعه ادبی به آفرینش آثاری پرداختند که بیان‌کننده خواسته‌ها و دغدغه‌های ایشان بود. زنان نویسنده، همان‌گونه که در این رساله نشان داده می‌شود، توانستند در نیم قرن گذشته با خلق آثاری داستانی که با عناصری مانند اسطوره، کهن‌الگو و اندیشه‌های فمینیستی آمیخته شده بود، ابعاد اجتماعی و انسانی جنس خود را که در ادبیات مذکر مغفول مانده بود، نشان دهند. در این رساله پس از تحقیق بر روی حدود پنجاه رمان و مجموعه داستانی از ۹ نویسنده برجسته معاصر؛ منیرو روانی‌پور، سیمین دانشور، غزاله علیزاده، گلی ترقی، مهسا محب‌علی، شهرنوش پارس‌پور، بلقیس سلیمانی، شیوا ارسطویی و زویا پیرزاد و بعد از استخراج داده‌ها و تحلیل آن‌ها، این نتیجه حاصل آمد که نویسندگان زن ایرانی با انتخاب زنان به عنوان شخصیت اصلی داستان‌های خود و طرح مسائل آن‌ها و با بهره‌گیری از اسطوره‌ها و کهن‌الگوهای مؤنث توانسته‌اند به مقصود خود که همانا معرفی ابعاد اجتماعی زن در کنار سایر ابعادش است، دست یابند.

ج) مقالات:

۱. قاسم‌زاده، سید علی، «تحلیل فرامتنی و کهن‌الگویی رمان به هادس خوش‌آمدید نوشته بلقیس سلیمانی»، نقد ادبی، سال ششم، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۹۲

از آنجاکه رمان‌های اسطوره‌ای به سبب پیروی از الگوی اسطوره، شخصیت بنیاد هستند، این پژوهش با محور قرار دادن شخصیت اصلی رمان و استناد به موقعیت روحی-روانی او در سلسله حوادث، چارچوب نظری خویش را با رویکردی تلفیقی بر مبنای فرامتنیت ژرار ژنت و تحلیل کهن‌الگویی پیرسون استوار کرده است و از نتیجه کاربست آن برمی‌آید که نویسنده با درآمیختن روایات اسطوره‌ای ایرانی چون رستم و سهراب و رستم و اسفندیار و محوریت اسطوره یونانی پرسفونه و هادس تلاش کرده است با اعتراض به روند مردسالارانه روایات اسطوره‌ای غرب و شرق، راه نجات جامعه انسانی را وسازی تقابل مرد/زن و احیای حقوق زنان در جامعه معرفی کند. بازنمایی شخصیت رودابه در قالب کهن‌الگویی «یتیم» و تبدیل آن به «نابودگر» ناکام، گواه تناسب ساختاری متن و شخصیت با درونمایه اعتراضی رمان است.

۲. حسینی، مریم، «روایت زنانه در داستان‌نویسی زنانه»، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره ۹۳، تیر ۱۳۸۴

در این مقاله زبان روایی و داستانی زنان در رمان‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد و پس از بررسی آثار زنان، نویسنده به این نتیجه می‌رسد که رمان زنان تا آغاز قرن بیستم، همان شیوه معهود نویسندگی مردانه را دنبال کرده است.

۳. علیزاده، فرحناز، «پیچیدگی روان انسان شهری»، گلستانه، شماره ۱۲۱، آبان ۱۳۹۱.

فرحناز علیزاده، در خلال معرفی اثر جدید بلقیس سلیمانی یعنی رمان روز خرگوش، به صورت اجمالی برخی نکات مضمونی و ساختاری اثر را نیز معرفی می‌کند اما در این پژوهش بررسی جامع مضمونی و ساختاری صورت نگرفته است.

۳.۱ اهداف پژوهش

۱. بررسی و تحلیل مؤلفه‌های اجتماعی و چگونگی انعکاس مسائل اجتماعی در رمان فارسی معاصر.
۲. بررسی پیوند میان ادبیات و اجتماع در ادبیات داستانی معاصر.
۳. بررسی روایت زنان از مسائل اجتماعی.
۴. معرفی جهان‌بینی رمان‌نویس معاصر ایرانی در ارائه طریق حل معضلات اجتماعی.

۴.۱ سؤال‌های پژوهش

۱. چه مسائل یا واقعیت‌های اجتماعی در آثار بلقیس سلیمانی بازتاب یافته است؟
۲. با توجه به زمان رمان‌های بررسی‌شده، سیر تحول مضامین اجتماعی در این رمان‌ها چگونه است؟
۳. واقعیت‌های اجتماعی در قالب آفرینش‌های ادبی (رمان)، در آثار بلقیس سلیمانی چگونه است؟

۱.۴.۱ فرضیه‌های پژوهش

۱. تلاش بلقیس سلیمانی، بازگویی بی‌کم‌وکاست واقعیت‌های اجتماعی همچون فقر فرهنگی، فقر اقتصادی و مسائل ناگواری چون تجاوز، خودکشی و... است که گاهی در این بین پا را فراتر می‌گذارد و به نقد و بررسی برخی مسائل و مشکلات جامعه می‌پردازد.
۲. دغدغه بیان مسائل و مشکلات اجتماعی و ارائه راه‌حلی برای آن، در سه رمان اول (*بازی آخر بانو* ۱۳۸۴، *خاله بازی* ۱۳۸۷، *به هادس خوش آمدید* ۱۳۸۸) بیشتر از دو رمان *روز خرگوش* ۱۳۹۰ و *سگ سالی* ۱۳۹۲ است. به نظر می‌رسد مسائل اجتماعی در دو رمان آخر تا حدودی جنبه فردی به خود گرفته‌اند.
۳. هرچند که آثار و رمان‌های بلقیس سلیمانی در زمره رمان‌های واقع‌گراست اما او همچون دیگر نویسندگان برای بیان این واقعیت‌ها در قالب ادبی رمان از شگردها و فن‌های داستان‌نویسی چون الگوهای روایی متفاوت، شخصیت‌پردازی براساس رویکردهای روان‌شناختی و جامعه‌شناختی، استفاده از زاویه دید مختلف برای بازگویی یک حادثه و... بهره می‌جوید و این‌گونه مسائل را به شکلی هنری در آثارش به نمایش می‌گذارد.

۵.۱ اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش

از اهداف این پژوهش بازنمایی اوضاع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و مذهبی جامعه از طریق بررسی رمان‌های بلقیس سلیمانی است. چون ادبیات بازتاب ثبت و حفظ فرهنگ و آداب و رسوم مردم در دوره‌های مختلف است. همچنین در این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش هستیم که واقعیت‌های اجتماعی دوره‌های موردبحث تا چه اندازه در این رمان‌ها به نمایش درآمده است و بر این اساس سعی می‌شود به تحلیل مدون و متمرکزی از رمان‌های بلقیس سلیمانی بر اساس اصول جامعه‌شناختی دست‌یافت.

۱.۵.۱ روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش

روش تحقیق در این پایان‌نامه، کتاب‌خانه‌ای، توصیفی-تحلیلی و بر اساس مطالعه کتاب‌های جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی ادبیات، کتاب‌های تاریخی، کتاب‌های ادبیات داستانی، پایان‌نامه‌ها، مقالات و همچنین رمان‌های بلقیس سلیمانی (*بازی آخر بانو، خاله بازی، به هادس خوش آمدید، روز خرگوش، سگ سالی*) است که پس از مطالعه، فیش‌برداری و گردآوری اطلاعات با تمرکز بر رمان‌ها بر اساس روش و اصول جامعه‌شناسی ادبیات به نقد و بررسی آثار پرداخته و همچنین به توصیف علمی و تنظیم و تدوین مطالب در فصل‌ها و بخش‌های مختلف پرداخته خواهد شد.

۲.۵.۱ فنون و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

پس از بررسی مبانی و نظریه‌های جامعه‌شناسی ادبیات و آشنایی با دیدگاه جامعه‌شناسانی چون لوسین گلدمن و جورج لوکاک، به مطالعه رمان‌های بلقیس سلیمانی پرداخته و در نهایت با استخراج مسائل سیاسی و اجتماعی از رمان‌ها، به نقد و بررسی رمان‌ها بر اساس نظریه‌ها پرداخته خواهد شد.

۲ فصل دوم: تاریخچه رمان در اروپا و ایران

مسئله جامعه‌شناسی رمان، همواره ذهن جامعه‌شناسان ادبیات را به خود مشغول داشته است؛ زیرا رمان در طول تاریخ حیات خود، نوعی زندگی‌نامه و وقایع‌نامه اجتماعی بوده که کمابیش اوضاع جامعه عصر خود را درون خویش منعکس کرده است؛ بنابراین جامعه‌شناسی رمان به‌عنوان جزئی از جامعه‌شناسی ادبیات معرفی می‌شود که باید در زیرمجموعه جامعه‌شناسی ادبیات نیز مورد بررسی قرار گیرد.

۱.۲ گذری کوتاه بر داستان‌نویسی غرب

در سال ۱۴۳۵ میلادی، هم‌زمان با سقوط امپراتوری بیزانس به‌وسیله ترکان مسلمان و مهاجرت متفکران مسیحی از یونان به ایتالیا و مبادله نوشته‌های یونانیان باستان به‌دست اعراب مسلمان با کالاهای تجار ایتالیایی، زمینه را برای بروز جریان عظیم رنسانس فراهم آورد. «کلمه رنسانس در لغت به مفاهیم تجدید حیات ادبی، علمی، هنری و نیز احیاء و بازگشت به گذشته و تولد مجدد است و در تاریخ عمومی دنیا اصطلاحاً به دوره‌ای اطلاق می‌گردد که در فواصل قرون چهاردهم تا شانزدهم میلادی تجدید حیات ادبی و علمی در اروپا امکان‌پذیر گردید» (اصفهانیان، ۱۳۶۷: ۴۴). «تحولات ادبی دوره رنسانس در ایتالیا منجر به پیدایش طرز تفکری گردید که آن را مکتب بشردوستی یا انسان‌گرایی می‌نامند» (همان: ۷۴). درواقع سلطه کلیسا بر تمام ابعاد زندگی انسان، مختار بودن کلیسا در تعلیم و تربیت، رد کشفیات علمی در صورت تناقض با متون کتاب مقدس و مجازات دانشمندان مزبور به‌دست روحانیون کلیسا، نپذیرفتن انسان به‌عنوان موجودی مستقل و معرفی انسان به‌عنوان نخستین گناه و پوچ شمردن زندگی دنیوی و مطالعه اندیشمندان بیزانسی در آثار فلاسفه یونانیان برای رهایی از این استبداد فرهنگی پایه‌های نهضت اومانیسم (انسان‌گرایی) را با شعار انسان میزان همه‌چیز است، به وجود آورد.

«جوهر اومانیسم دریافت تازه و مهمی از شأن انسان به‌عنوان موجودی معقول و جدا از مقدرات الهی است و دریافت عمیق‌تر این مطلب که تنها ادبیات کلاسیک ماهیت بشر را در آزادی کامل فکری و اخلاقی نشان داده است» (دیویس، ۱۳۷۸: ۳۱).

«کشف آثار و متون قدیم در پیدایش و گسترش افکار بشردوستی عصر جدید بسیار مؤثر افتاد. علاقه‌مندی به آثار باستانی از طرف بزرگان علم و ادب مسلماً تحرکی در عالم ادب به وجود آورد و آثار فراموش‌شده که در زیرزمین‌ها و دخمه‌های دیرها و کلیساها در زیر گردوخاک و گذشت ایام به بوتۀ فراموشی سپرده‌شده بود، بیرون کشیده شد و محتوای آن‌ها مورد بررسی و تفسیر قرار گرفت» (اصفهانیان، ۱۳۶۷: ۷۴).

نتیجه انتشار کتاب مقدس به زبان ملی و دسترسی همگان به آن، باعث شد که دیگر کلیسا و کارگزاران آن قادر نباشند از تفسیر آن به نفع دستگاه بهره‌برداری کنند و آگاهی عامه از دستورات کتاب

مقدس گسترش فوق‌العاده‌ای یافت. همچنین، این کم شدن قدرت کلیسا باعث شد مردم بر دستورات اصیل دین مسیح اطلاع یابند و نقایص و اغراض کلیسا، بیش‌ازپیش بر مردم آشکار شود (همان: ۱۰۳).

«ساختن کاغذ در اروپا و اختراع چاپ خانه دو رکن مهمی بود که رنسانس بر آن‌ها استوار گشت؛ زیرا این دو دستگاه وسیله و ابزار نشر علوم جدید، فرهنگ و دیانت جدید بود» (دارک، ۱۳۷۳: ۱۷) که با در اختیار گذاشتن علم و دانش به صورتی عمومی در جامعه روند نهضت اومانیسم را تسریع بخشید.

در بررسی تاریخ فرهنگی بشر همیشه اعتقاد بر این مسئله وجود دارد که «هنرها جزء لاینفک زندگی انسان‌ها بوده است» (آریان‌پور، ۱۳۵۴: ۶). از این منظر می‌توان گفت قصه‌ها به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از هنر، عمری به درازای عمر انسان دارد. فورستر با تأکید بر این نکته می‌گوید شنونده اولیه قصه در اصل انسان غارنشین خسته از مبارزه با کرگدن‌ها بوده که در پایان شب چرت‌زنان به داستان گوش می‌داده و داستان‌سرا با عامل انتظار او را بیدار نگه می‌داشت تا زنده بماند (فورستر، ۱۳۶۹: ۳۴-۳۵)؛ اما رمان به معنای امروزی آن، پس از دوره رنسانس و با تعریف انسان از خود به‌عنوان موجودی با احساسات فردی و خصوصی مستقل از احساسات جمعی و دارای هویت فردی، متولد شد. همچنین با پیدایش سرمایه‌داری و رواج اقتصاد بازار و دگرگون شدن ملازمت اقتصادی که نتیجه و پیامد انقلاب صنعتی بود، روابط جدیدی بر جامعه حاکم شد که بسیاری از مناسبات فرهنگی را دگرگون کرد و تغییرات وسیعی در سطح دانش و آگاهی مردم پدید آورد. رمان به‌عنوان نوع ادبی جدید در واقع پاسخی است به واکنش نیازهای فکری و فرهنگی جامعه‌ای که گونه‌های سنتی ادبیات دیگر پاسخ‌گوی آن نیازها نیست. «رمان، ادبیات جامعه متحول و متغیر سرمایه‌داری است و کارش هم تحلیل و بررسی نقش پول، اشراف‌مآبی، موقعیت اجتماعی و تعلق طبقه است و بدین‌وسیله ظواهر و واقعیات جامعه را تثبیت می‌کند.» (سلیمانی، ۱۳۷۴: ۱۱۳-۱۱۴) لیونل تریلینگ، یکی از منتقدان می‌گوید که: رمان یعنی تلاش دائم برای دست یافتن به واقعیت. حوزه تحقیق رمان جامعه است و مصالح تحقیقاتش هم همیشه آداب‌ورسوم اجتماع بوده است. (شکری، ۱۳۸۶: ۲۲۸) «درباره اینکه نخستین رمان چه زمانی در عرصه ادبیات داستانی غرب پدید آمده است، اتفاق نظر کامل وجود ندارد. برخی از شاهزاده خانم کلو اثر مادام دولافایت فرانسوی یا *ژیل بلاس* نوشته آلن رنه لوساژ فرانسوی، به‌عنوان نخستین رمان نام می‌برند؛ اما بیشتر صاحب‌نظران، نخستین اثری را که با قدری تسامح می‌توان آن را رمان خواند، دن‌کیشوت اثر سروانتس نویسنده اسپانیایی می‌دانند که در سال ۱۶۰۵ میلادی منتشر شد.» (بیات، ۱۳۸۷: ۱) دن‌کیشوت علاوه بر این که با تکیه بر ارزش‌های ادبی‌اش واکنشی است به رمان رایج قرون وسطی، طنز اجتماعی نهفته در اثر نیز منعکس‌کننده شکاف عمیق میان آرزوهای ظریف انسانی در راه سعادت و عدالت و زندگی آن‌چنان که واقعاً دیده می‌شود، است. (ساچکوف، ۱۳۶۲: ۱۶) بعد از این نویسندگان، طبق اصول مکتب کلاسیک کم‌کم شروع به نوشتن درباره واقعیات زندگی این جهان می‌کنند. خصوصیت مشترک رمان‌های این دوره توجه به دنیای درون فرد و احساسات شخصی، کاویدن روح بشر، تجزیه و تحلیل دقیق و عمیق شخصیت‌های داستان و در کل دیدن واقعیت است که آن‌ها را از زمان

نویسندگان یونان و روم قدیم جدا می‌کند (میرصادقی، ۱۳۶۶: ۳۹۰). فساد اخلاقی طبقه اشراف در این زمان، نا به سامانی اوضاع اجتماعی، بدبختی و پریشانی مردم و در نتیجه نارضایتی آن‌ها سبب شد سرانجام نویسندگان و متفکران طبقه بورژوا به مقابله با فئودالیت، برای اصلاح اوضاع اجتماعی، نظام سیاسی و اقتصادی پردازند. هم‌زمان با این رویدادها انتقاد از کلاسیسم که هنری درباری تلقی می‌شد نیز افزایش یافت و زمینه را برای انحلال آن فراهم آورد (هاوزر، ۱۳۷۰: ۶۲۹-۶۳۰). سقوط خاندان سلطنت فرانسه، معرفی انگلستان در مقام حامی هنر، کشفیات جغرافیایی بازارهای جدید و راه‌های دریایی و سرمایه‌گذاری، ماشینی شدن زندگی و استوار شدن اصول عقلی در سده هجدهم، از بین رفتن شیوه‌های تولید سنتی و غیرعقلانی گذشته، مهاجرت مردم از روستا به شهرها و در نتیجه تخلیه روستا از مردم و تمرکز بیش از حد بر شهرهای صنعتی، شیوع بیماری‌ها و سقوط زندگی طبقه کارگر شهری، از جمله دلایل اجتماعی ظهور فردگرایی در هنر و استوار شدن مکتب رمانتیک و تمایل نویسندگان به بیان احساسات درونی خویش است (همان: ۶۹۰-۶۹۲). در این دوره شاعر به‌عنوان موجودی ضد اجتماعی و بیگانه شناخته می‌شد که می‌توانست از ساختار اجتماعی موجود روبرگرداند و فارغ از اینکه حیاتش وابسته به حمایت طبقه حاکم یک نظام اجتماعی خاص باشد، برای ایده‌هایش دست به‌گزینش بزند (هارلند، ۱۳۸۲: ۷۹).

از حدود ۱۸۳۰ به بعد، در اکثر کشورهای اروپایی، رمانتیسم جای خود را به رئالیسم داد. برخلاف جریان رمانتیسم که با تحولی فراگیر و چشم‌گیر پا به عرصه نهاد، عصر رئالیسم یا واقع‌گرایی آرام و بی‌سروصدا وارد صحنه شد. در واقع رئالیسم، انقلابی بود که عمده تأملات مربوط به آن، پس از شکل‌گیری اش صورت گرفت (همان: ۱۰۳). «تغییر محوری که حدفاصل میان دیدگاه رمانتیک‌ها و نسل نخست نویسندگان رئالیست به شمار می‌آمد، تغییر از ذهنیت‌گرایی به دیدگاه اجتماعی بود و همین تغییر خود را در نظریه ادبی هم نشان داد» (همان: ۱۰۴) در عصر واقع‌گرایی «رمان‌نویس‌ها ارزش نقش خود را نه به‌عنوان هنرمند، بلکه در مقام شکل‌دهندگان افکار عمومی ارزیابی می‌کردند» (همان: ۱۰۵). این مکتب ادبی، در فرانسه از سوی نویسندگان گمنامی چون شانفلوری، مورژ و دورانتی پایه‌گذاری شده و از فرانسه به ادبیات سایر کشورها راه می‌یابد (بیات، ۱۳۸۷: ۸).

در اواخر قرن نوزدهم، *امیل زولا*، مکتب ناتورالیسم را پدید آورد که در حقیقت، دنباله‌رو مکتب رئالیسم بود.

در قرن بیستم، پس از گسترش نظرات فروید، طی انتشار بیانیه آندره برتون، مکتب سمبولیسم پا به عرصه ادبیات نهاد. سمبولیست‌ها تخیلات خود را بدون قیدوبند و همان‌گونه که در خواب برای انسان پیش می‌آید عرضه کردند (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۳۵۸-۳۵۴).

در میان سال‌های ۱۸۸۰ و ۱۹۵۰، جامعه شاهد ظهور تحولی دیگر در عرصه آثار ادبی است. مدرنیست‌ها به سنت‌شکنی و مخالفت با میراث ادبی گذشتگان پرداختند. در این آثار، نویسندگان از

رعایت قوانین داستان‌نویسی به شیوهٔ مرسوم سر باز زده و در جنبه‌های فنی آثار خود، با نقض شکل‌های فنی سنتی، شیوه‌ها و فن‌های جدیدی برای فرم‌های ادبی ایجاد کردند (بیات، ۱۳۸۷: ۱۴-۱۵).

۲.۲ پیدایش رمان در ایران

۱.۲.۲ علل پیدایش رمان‌های اولیه

پیدایش هر نوع از انواع ادبی در یک سرزمین مستلزم تغییراتی است که در فرهنگ، اقتصاد و سیاست آن سرزمین رخ می‌دهد و به تبع آن سلايق مخاطب را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ایران نیز از این قاعده مستثنا نیست. با تغییر حکومت‌ها و تغییرات شرایط جامعه و زمانه، سلايق مخاطب ایرانی نیز عوض شد و رفته‌رفته به نوعی بلوغ فکری رسید که از نتایج این بلوغ پیدایش نوع جدیدی از ادبیات به نام «رمان» بود؛ اما قبل از هر چیز لازم است علل این تغییر نگرش را بررسی کنیم.

همان‌طور که گفته شد، پیدایش یک نوع ادبی جدید مستلزم تغییر در چند عنصر اصلی است که در اینجا متناسب با موضوع، سه عامل مهم سیاست، فرهنگ و نقش مخاطب در پیدایش گونهٔ رمان، بررسی خواهد شد.

میرصادقی رمان را بر اساس فرهنگ وبستر، این‌گونه تعریف می‌کند: «نثر روایت خلاقانه‌ای با طول شایان توجه و پیچیدگی خاص که با تجربهٔ انسانی همراه با تخیل سروکار داشته باشد و از طریق توالی حوادث بیان شود و در آن گروهی از شخصیت‌ها در صحنهٔ مشخصی شرکت داشته باشند» (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۲۴)؛ و «رمانس، قصهٔ خیالی منثور یا منظومی است که به وقایع غیرعادی یا شگفت‌انگیز توجه کند و ماجراهای عجیب و غریب و عشق‌بازی‌های اغراق‌آمیز یا اعمال سلحشورانه را به نمایش می‌گذارد» (همان: ۲۲).

«رمانس را می‌توان مقدمهٔ نوع ادبی رمان نامید» (عسگری حسنکلو، ۱۳۸۷: ۳۳). از عناصر محوری اختلاف رمان و رمانس این است که در رمانس می‌پرسیم بعد چی؟ اما در رمان می‌پرسیم به چه علت؟ یعنی فرق آن‌ها باهم بر سر داشتن یا فقدان طرح و پیرنگ (plot) است (تسلیمی، ۱۳۸۳: ۳۰). رمان بیشتر به تفسیر و بازنمایی دنیایی شناخته‌شده می‌پردازد و رمانس به آشکار کردن رؤیاهای پنهان آن دنیا. رمانس، دنیای خودجهت‌داری را ارائه می‌دهد که از قوانین خاص خود پیروی کرده و تنها دورادور به دنیای واقعی مربوط می‌شود؛ اما رمان با روزمرگی سروکار دارد. رمان، می‌تواند مستقیماً و نه تنها به صورت نمادین، به زندگی معمولی مربوط باشد (بیر، ۱۳۷۹: ۱۸-۷۳). با نگاهی اجمالی به ادبیات ایران نام سه کتاب که ساختاری شبیه رمان دارند به چشم می‌خورد: *سمک عیار*، *امیرارسلان نامدار* و *حسین کرد شبستری*. از بین این سه کتاب، رمانس بنام ایرانی یعنی *امیرارسلان نامدار*، بیش از دو مورد دیگر به